

MAGYARÖRMÉNY TUDÁSTÁR

Jelen dokumentumot a Magyarörmény Tudástár ingyenes digitális könyvtárból töltötték le. A pontos felhasználási jogokat kérjük nézze meg a honlapon!

www.MagyarormenyTudastar.hu

Interkonfesszionális és irodalom a kora újkorban

Szerkesztette
MÓRÉ TÜNDE
TASI RÉKA

reciti
Budapest
2020

A kötet az MTA BTK Lendület *Hosszú reformáció Kelet-Európában (1500–1800)* projekt keretében készült el, a Miskolci Akadémiai Bizottság, valamint a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének támogatásával

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Irodalomtudományi
Intézet

A borítón: Adriaen Collaert metszete Ambrosius Francken képe alapján:
A Hit Krisztus vérével tisztítja meg az emberek szívét, 1575–1612 k.
(London, British Museum)

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább!* 2.5 *Magyarország Licenc* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>) feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

HU ISSN 2630-953X
ISBN 978 615 5478 97 0 (pdf)

Kiadja a Reciti,
BTK Irodalomtudományi Intézet,
1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
www.reciti.hu
Felelős kiadó: Kecskeméti Gábor,
a BTK Irodalomtudományi Intézetének igazgatója
Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

Tartalom

Szerkesztői előszó	7
TÓTH ZSOMBOR Hosszú reformáció, konfesszionális pluralitás és felekezet(köz)iség (módszertani előtanulmány)	11
HARGITTAY EMIL „nem sajnálom ide általírni, minthogy annál jobbat én sem tudok írni” Interkonfesszionális műfaji metszetben a 16–18. századi magyar irodalomban	51
BAJÁKI RITA Imaszövegek, felekezetek, imakönyvek	63
MACZÁK IBOLYA Mindeneknek kedves méhek Tyukodi Márton és a felekezetközi kompiláció	75
FÖRKÖLI GÁBOR Loci communes theologici Egy melanchthoniánus modell interkonfesszionális használata?	87
TASI RÉKA Interkonfesszionális Pázmány Péter képteológiai érvelésében?	105

SZOLNOKI ZSOLT	
Egy jezsuitaellenes argumentum interkonfesszionális helyzetben	115
PAPP INGRID	
A <i>Praxis pietatis</i> interkonfesszionális vonatkozásai	129
GÁBOR CSILLA	
Középkori lelkiségi hagyomány protestáns használatban: példák a 17. század devocionális irodalmából	137
GYULAI ÉVA	
Templomfoglalás Krasznokvajdán 1759-ben a református és a katolikus narratívában	153
NAGY KORNÉL	
Világosító Szent Gergely kultusza Erdélyben a 17–18. században: elutasítás és elfogadás	189
Személynévmutató	201
A kötet szerzői	215

Világosító Szent Gergely kultusza Erdélyben a 17–18. században: elutasítás és elfogadás¹

Világosító Szent Gergelyt (257–331) (*Surb Grigor Lusaworičʻ*, *Άγιος Γρηγόριος Φωστήρ*) – vagy ahogyan őt a latin és bizánci egyházban nevezik Örmény Szent Gergelyt (*Sanctus Gregorius Armenus*, *Άγιος Γρηγόριος Ἀρμένιος/Ἀρμενιακός*) – az örménység legnagyobb és legfontosabb szentjeként tartják számon.² Manapság őt tekintik mind az örmény (keleti) apostoli (*arakʻelakan*, *lusaworčʻakan*), mind az örmény unitus egyház apostolának, valamint alapítójának. Ezen túlmenően napjainkban a nevezett örmény szent kultuszát nemcsak a római katolikus, hanem a bizánci rítusú ortodox, valamint a régi keleti egyházakban is tisztelik, ápolják.

A rekatolizáció, vagy másik nevén a katolikus megújhódás következtében számos, az anyaországi területeken, illetve a diaszpórákban (*spʻiwrkʻ*, *spʻyurkʻ*) élő örmény közösség katolizált, amelynek révén újból előtérbe került a szent kultusza. Különösen hangsúlyos volt ez a jelenség Kelet-Közép-Európában – azon belül is a Lengyel–Litván Unió (*Rzecz Pospolita Obojga Narodow*) területén és Erdélyben –, ahol ugyancsak nagyszámú örmény közösség élt, és a 17. század folyamán egyházi unióra lépett Rómával. Így, rövid tanulmányunkban, a kiemelten fontos egyháztörténeti előzmények figyelembevételével, e kultusz erdélyi vonatko-

1 A tanulmány az MTA BTK-Hosszú Reformáció Kelet-Európában (1500–1800) Lendület Kutatócsoport projektje keretében készült. Témájában a 2004, a 2006, a 2008, a 2010, valamint a 2018. évben adományozott Klebelsberg Kunó Ösztöndíjaknak köszönhetően végeztem kutatásokat Rómában és a Vatikánvárosban. Támogatásukat hálásan köszönöm.

2 A jelen tanulmányban előforduló örmény nevek és fogalmak átírása során a nemzetközileg elfogadott tudományos szabályzatot követtük, amelyet a Nemzetközi Armenisztikai Társaság (*Association Internationale des Études Arméniennes*) fogadott el, és írt elő.

zásait vizsgáljuk meg a 17–18. században.³ Ezen túlmenően arra is választ keresünk, hogy mit jelentett Erdélyben Világosító Szent Gergely tiszteletének elutasítása és elfogadása.

Mielőtt ezeket részleteznénk, fel kell tennünk azt az egyszerű kérdést, hogy ki is volt valójában Világosító Szent Gergely. Továbbá, hogy jutott el a kultusza a Kaukázuson túli régióból Erdélybe?

Világosító Szent Gergely 257-ben született Örményországban az államot akkor irányító párthus eredetű, de elarmenizálódott Aršakuni királyi dinasztia (*tohm Aršakuneac'*) tagjaként. Apja Anak herceg (*Anak Part'ew*) 258-ban egy sikertelen, de véres puccskíséret alkalmával megölte közeli rokonát, II. Xosrov (252–258) örmény királyt. Anakot a hagyomány szerint elfogták és rokonsága jelentős részével együtt kivégezték. Fia, a még kisdéd korú Gergely elkerülte a bosszúhadjáratot, azonban így is menekülnie kellett az országból. Ennek folytán Világosító Szent Gergely a Római Birodalom területén lelt új hazára.⁴ A szent Kappadókiában nőtt fel, és ott is alapított családot, ahol nem sokkal később felvette a keresztény hitet. Ezt követően egyházi pályára lépett. Szent Leontius (megh. 337), Caeserea in Cappadocia városának metropolitája 287-ben visszaküldte őt Örményországba, hogy Krisztus hitére térítse szülőföldjét.⁵ Világosító Szent Gergely több esztendőn át tartó hittérítő munkájával – miközben számos bebörtönzést és kínzást élt túl – végül elérte a célját: 301-ben megkeresztelte a korábban pogány és keresztényüldöző III. Trdat/Tiridates (287–330) örmény királyt és udvartartását, valamint az ország arisztokráciáját, amelynek folyományaként Örményország államvallássá tette a kereszténységet. Így Világosító Szent Gergely az örmény egyház első egyházfője, azaz katolikosza lett. Az örmény szent tisztelete már a 331-ben bekövetkezett halálát követően ismert volt az akkor még egységes egyetemes keresztény egyházban, azon belül is az úgynevezett „Keresztény Keleten”. A szent tiszteletének megerősödésében szerepet játszott az is, hogy Világosító Szent Gergely 325-ben delegáltjai révén határozottan

3 KOVÁCS Bálint, „Az erdélyi örmény társadalom szenttiszteletének rétegei az újkorban”, in *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7*, szerk. S. LACZKOVICS Emőke és SZŐCSNÉ GAZDA Enikő, 197–212 (Sepsiszentgyörgy–Veszprém: Székely Nemzeti Múzeum–Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2007).

4 AGAT'ANGELOS, *Agat'angelay Patmut'iwn Hayoc'* [AGAT'ANGELOS: Örményország története], ašx. Geworg, TĒR-MKRTČ'EAN, Step'an KANAYEANC', Aram TĒR-LEWONDEAN (Erewan: Hayastan, 1983), 28–29, 76–77.

5 Uo., 448–451, 458–459; Nina GARSOĪAN, *L'Église Arménienne e Le Grand Schisme d'Orient*, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 574, Subsidia Tomus 100 (Louvain: Peeters, 1999), 1–5; Zaruhi HAKOBYAN, „The Reflection of Armenian-Chalcedonian Traditions on the Frescos of St. Gregory Church (Tigran Honents) of Ani”, *Banber Hayagitut'yan* 15, no. 3 (2017): 187–202, 193.

kiállt az arianizmust elítélő I. Nikaiai Egyetemes Zsinat ortodox tanításai mellett.⁶ További fontos tényező volt, hogy Világosító Szent Gergely egyházfői, vagy egyházfejedelmi dinasztiát alapított, ugyanis leszármazottai (fiai, unokái, illetve azoknak a gyermekei) az 5. század első harmadáig irányították az örmény apostoli egyházat. Különösen erős volt Világosító Szent Gergely kultusza a ma már nem létező kaukázusi Albánia (azaz a mai Azerbajdzsán és Dagesztán) területén. Ugyanis az országot keresztény hitre a pogány masszagéták (*mazkutk'*) által vértanúságot szenvedett ifjabb Szent Gergely (*Surb Grigoris Pahlawik*) (319–343), Világosító Szent Gergely unokája, térítette meg 340 körül, aki nagyon sokat tett nagyapja kultuszának elterjesztéséért.⁷ A régi Georgiában (Grúziában) Világosító Szent Gergely tisztelete a 4. század közepe óta már jelen volt, de a 451. évi khalkédóni, vagy nagy keleti egyházszakadás következtében a szent tisztelete jelentősen háttérbe szorult.⁸

Ezt követően az örmény apostoli egyház fokozatosan eltávolodott az egyetemestől, és így az egyházalapító Világosító Szent Gergely kultusza a „Keresztény Keleten” ugyancsak visszaszorult. Tisztelete majd csak a 7. században erősödött meg újra, amikor is 610-ben „Nagy” Heracleius/Hérakleios (610–641) császár került hatalomra a Kelet-Római, vagy a Bizánci Birodalomban. Ebben szerepet játszott az a tény is, hogy a császár családja ugyanabból a párthus eredetű örmény Aršakuni-dinasztiából származott, – mint maga Világosító Szent Gergely

6 Gabriella WINKLER, „An Obscure Chapter in Armenian Church History”, *Revue des études arméniennes* 19 (1985): 145–156.

7 *The History of the Caucasian Albanians by Movsēs Dasxuranc'i*, trans. and ed. Charles DOWSETT, London Oriental Series 8 (London–New, York–Toronto: University of London, 1961), 18–24; Movsēs KAŁANKATWAC'I, *Patmut' iwn Alwanic' Ašxarbi* [A kaukázusi Albánia története], ašx. Varag ARAK'ELYAN, (Erewan, 1983), 31–40; *A kaukázusi Albánia története. A Movsēs Dasxuranc' inak tulajdonított örmény krónika*, bev., ford., jegyz., NAGY Kornél, Források és tanulmányok 4 (Budapest: MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport, 2019), 76–83.

8 A 551–608 között a kaukázusi albán, az örmény és a georgiai egyház ugyanazon anti-khalkédónita hitelveket vallotta. Azonban a georgiai egyház Konstantinápoly hatására 608-ban szakított a kaukázusi albán és az örmény egyházzal, és azt követően elfogadta a khalkédónita ortodox (bizánci) tanítást. Erről lásd még: Karekin SARKISSIAN, *The Council of Chalcedon and the Armenian Church*, Second Edition (New York: Armenian Church Prelacy, 1975), 131–132, 138–145; Lewon BOGHOS ZEKYAN, „La rupture des églises géorgienne et arménienne au début du VIIe siècle”, *Revue des études arméniennes* 16 (1982): 155–174; Jean-Pierre MAHÉ, „La rupture arméno-géorgienne au début du VIIe siècle et les réécritures historiographiques des IXe–Xe siècles”, in *Il Caucaso: Cerniera fra culture dal Mediterraneo alla Persia (Secoli IV–VIII)*, *Settimane di studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo* 42, a cura di Enrico MEDESTÒ, Vol. 2, 927–961 (Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1996); NAGY, *A kaukázusi Albánia története...*, 30–40, 236–237.

–, amely 428-ig uralta Örményországot. A szent ereklyéit maga a császár hozatta Konstantinápolyba, miután 625-ben meghódította egykori ősei földjét.⁹

Dél-Európában a 8. században terjedt el Világosító Szent Gergely kultusza. A képrombolás (*Εικονομαχία, Εικονοκλάσται*) első korszakának (726–787) idején számos egyházi ember menekült el a Bizánci Birodalomból. Ezek között volt található az a bazilissza apáca csoport, amely a birodalmi fővárosból Nápolyba menekítette, vagy csempészte ki a szent ereklyéit. Így ott idővel Világosító Szent Gergelyt, mint apostolt, vagy térítő szentet tisztelték mind az egyháziak, mind a hívek. Sőt a középkor végére – keleti származása ellenére – latin szentként tartották számon.¹⁰

Kelet-Európába a szent tisztelete a 13–14. század folyamán jutott el, amikor a mongol hódoltság, illetve Timur Lenk, vagy Tamerlán (1370–1405) pusztító hadjáratai miatt sok ezer örmény menekült el az anyaországi területekről az akkori Lengyelország és a Halicsi Fejedelemség területére. Kezdetben Világosító Szent Gergely kultusza csupán az ott zárt közösségeket alkotó örmények körében volt ismert.¹¹ Ez az állapot a katolikus megújulás, vagy másik nevén a rekatolizáció beköszöntével radikálisan megváltozott. A Lengyel–Litván Unió területén élő örmény közösséget – az Apostoli Szentszék hathatós támogatásával –, Nikol Torosowicz (1603–1681) lembergi (Iwówi, Iwivi) örmény érsek 1627–1681 között erőszakos körülmények között katolizálásra kényszerítette. Ennek az egyházi uniós politikának ugyanakkor az volt a pozitív hozadéka, hogy Világosító Szent Gergely kultusza Galíciában és Pódoliában a görögkatolikus rutének és a katolikus lengyelek körében is elterjedt a 17. század végén. Azaz, őt abban az előbb említett régiókban nem mint örmény, hanem mint katolikus szentet tisztelték.¹²

9 GARSOÏAN, *L'Église Arménienne...*, 385–395; Igor DORFFMANN-LAZAREV, *Arméniens et Byzantins à l'époque de Photius: Deux débats théologiques après le triomphe de l'orthodoxie*, Corpus Christianorum Orientalium 609, Subsidia Tomus 117 (Louvain: Peeters, 2004), 49–50, 245–249.

10 Aldo PINTO, Nicola SPINOSA e Adriana VALERIO, *San Gregorio Armeno: storia, architettura, arte e tradizione* (Napoli: Fridericana Editrice Universitaria, 2013), 2, 13–33, 64.

11 Step'anos RŌŠK'AZ, *Step'anosi Rōšk'ay Žamanakagrut' iwn tarekank' kam ekelec'akank'* [Kronológia, avagy egyházi évkönyvek], ašx. Hamazasp OSKEAN (Vienna: Mxit'arean Tparan, 1964), 175–176; Gregorio (Grzegorz) PETROWICZ, *La Chiesa Armena in Polonia, Parte Prima 1350–1624*, Studia Ecclesiastica 12, Historica 8, Dissertationes 10 (Roma: Pontificio Istituto Orientale, 1971), 17, 38, 142–144.

12 DAWRIŽEC'I, Ařak'el, *Girk' Patmut'eanc'* [Történelmi Könyvek], ašx. Lewon XANLARYAN, (Erewan: Haykakan XSH GA Hratarak'ut'yun, 1990), 293–310; Gregorio (Grzegorz) PETROWICZ, *L'unione degli armeni di Polonia con la Santa Sede, Parte Secunda (1624–1681)*, Orientalia Christiana Analecta 135 (Roma: Pontificio Istituto Orientale, 1950); Edmond SCHÜTZ, „An Armenian-Kipchak Document of 1640 from L'vov and its Background in Armenia and in the Diaspora”, in *Between the Danube and the Caucasus: A Collection of Papers concerning Oriental Sources on the History of Cen-*

1668–1672 között jelentős számú apostoli (keleti) hitű örmény csoport menekült Erdélybe Minas Alek'sanean T'oxat'ec'i (1610–1686) moldvai keleti (apostoli) rítusú örmény püspök vezetésével az üldöztetések és a pogromok elől a Lengyel-Litván Unió területéről és Moldvából.¹³ I. Apafi Mihály fejedelem (1632–1690, fejedelem: 1661–1690) rendelkezéseinek megfelelően az erdélyi örmények kezdetben a lengyelországi örménységhez hasonlóan zárt közösségeket alkottak, ugyanakkor szabadon gyakorolhatták hitüket. Ebből kifolyólag Világosító Szent Gergely tiszteletét a 17. század végén Erdélyben szinte kizárólag az örmények ápolták.¹⁴ Ez az állapot akkor változott meg, amikor 1683–1685 között az erdélyi örmények Róma és a katolikus missziók látókörébe kerültek.¹⁵ Az Apostoli Szentszék missziós intézménye, a Hitterjesztés Szent Kongregációja (latin nevén a *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*)¹⁶ Oxendio Virzirescóban (1654–1715) talál-

---

tral and South-Eastern Europe, ed. György KARA, 247–330 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987); Gregorio (Grzegorz) PETROWICZ, *La Chiesa Armena in Poloni e nei Paesi Limitrofi, Parte Terza 1686–1954*, *Studia Ecclesiastica* 17, *Historica* 10 (Roma: Pontificio Istituto Orientale, 1988), 1–26; Lewon XAČ'IKEAN, „Haykakan galt'avayrerē Ukrayniayum XVI–XVII darum [Örmény kolóniák Ukrajna területén a 16–17. században]”, in *Ašxatut'iwinner* [Tanulmányok], Vol. 2., ašx., PAROYR, Muradean, 241–273 (Erewan: Ganjasar, 1999).

- 13 APF (= Archivio storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o „de Propaganda Fide”, Róma) SC (= Scritture riferite nei Congressi) Fondo Armeni. Vol. 1. Fol. 155r.–156/v., Fol. 525r.–526/v.; APF SC Fondo Moldavia. Vol. 2. Fol. 41r.–46/v., Fol. 345r.–346/v.; ELTE EKK (= Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyv- és Kézirattár, Budapest) Coll. Hev. (= Collectio Hevenesiana). Cod. 15. Pag. 248; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 16. Pag. 33; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 21. Pag. 77–80., Pag. 81–82.
- 14 APF SOCG (= Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali). Vol. 532. Fol. 455r.–458/v.; AAV (= Archivio Apostolico Vaticano, Vatikánváros) ANV (= Archivio della Nunziatura in Vienna). Vol. 196. Fol. 219r.–220/v. E közgyűjtemény a 2019. év októberéig Vatikáni Titkos Levéltár (Archivio Segreto Vaticano = ASV) néven volt ismert. Elnevezését Ferenc pápa bullájának nyomán változtatták meg. ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 29. Pag. 346; ELTE EKK. Coll. Kapr. (= Collectio Kaprinayana). A (= Első Sorozat). Cod. 11. Pag. 112; Erről lásd még röviden: NAGY Kornél, *Az erdélyi örmények katolizációja (1685–1715)*, Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések (Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézete, 2012) 115–116.
- 15 APF Lettere SC (= Lettere e Decreti della Sacra Congregazione). Vol. 72. Fol. 1/v.–2r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 370/r.–v., Fol. 378r.–381/v.; APF SC Fondo Moldavia. Vol. 2. 126r.–127/v., Fol. 134r.–135/v.
- 16 A nevezett szentszéki intézményt 1622. január 6-án alapította XV. Gergely (1621–1623) pápa *Inscrutabili divinae providentiae* kezdetű bullája alapján. II. Szent János Pál (1978–2005) pápa a nevezett missziós intézmény nevét 1988-ban Népek Evangelizációjának Kongregációjává (*Congregatio pro Gentium Evangelizzazione, Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli*) változtatta. A továbbiakban a szentszéki missziós intézményre az egyszerűség kedvéért a Propaganda Fide megnevezést használjuk. Erről lásd: APF Collegio Urbano. Vol. 1. Fol. 1r.–27/v.

ta meg az erdélyi örmény közösség katolizálására alkalmas személyt.¹⁷ Virziresco moldvai születésű volt, de igencsak erős erdélyi kötődéssel bírt, és Rómában, a Propaganda Fide papneveldejében, a Collegium Urbanumban¹⁸ tanult. Rómában azzal a feladattal bízták meg az unitus misszionáriust, hogy térítse át az erdélyi örményeket katolikus hitre, valamint szervezze meg unitus egyházukat.¹⁹ Virzirescónak négy évig tartó szívós és egyszersmind rengeteg konfliktussal járó munkával sikerült elérnie, hogy az erdélyi örmény közösség az 1689. év február havában – Vardan Hunanean (1644–1715) lemergi örmény unitus érsek jelenlétében – Lemberg városában hivatalosan is deklarálta az egyházi uniót Rómával.²⁰ Missziós munkájában több tényező mellett Világosító Szent Gergely kultuszát is igyekezett felhasználni. Hittérítői tevékenysége során prédikációkkal és a szent példájával igyekezett meggyőzni az örményeket.²¹ Tudta, hogy Világosító Szent Gergely személye összekötő kapocs lehet sikeres missziója kiteljesítésében. Azt hirdette, hogy az örmény szent kezdettől fogva egyike volt a római egyház legfontosabb szentjeinek, elmondta továbbá, hogy főleg Közép- és Dél-Itáliában

- 17 APF Acta SC (= Acta Sacrae Congregationis). Vol. 51. Fol. 114/r.–v., Fol. 154/r.–v., Fol. 232/r.–v., Fol. 255/r.–v.; APF Acta SC. Vol. 54. Fol. 207/r.–v.; APF Acta SC. Vol. 55. Fol. 60/r.–v.; APF Acta SC. Vol. 57. Fol. 81/r.–v.; APF SOCG. Vol. 490. Fol. 110/r.–v.; APF SOCG. Vol. 491. Fol. 12/r.–v., Fol. 13/v.; APF SOCG. Vol. 492. Fol. 310/v., Fol. 313/r.–v.; APF SOCG. Vol. 493. Fol. 30r.–31/v., Fol. 376/v.+ Fol. 377/v.+ Fol. 378/v.; APF SOCG. Vol. 495B. Fol. 232r.–234/v.; APF SOCG. Vol. 497. Fol. 335/r.–v.; APF Lettere SC. Vol. 70. Fol. 53/r.–v., Fol. 54r.; APF Lettere SC. Vol. 73. Fol. 252/r.–v.; APF Lettere SC. Vol. 74. Fol. 19/r.–v.; APF Lettere SC. Vol. 76. Fol. 33/v.–34/v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 417r., Fol. 419r., Fol. 434/r.–v.+ Fol. 435/v., Fol. 457r., Fol. 462/v., Fol. 468r.–369/v., Fol. 498r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 13/r.–v.; APF Collegio Urbano. Vol. 1. Fol. 268r., Fol. 272/v.; ARSI (= Archivum Romanum Societatis Iesu, Róma). Fondo Austria. Historia. Vol. 155. Fol. 81/v.; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 21. Pag. 82.
- 18 Collegium Urbanum (*Collegio Urbano*) az Apostoli Szentszék missziós szervének, a Propaganda Fidének a papneveldeje (szeminárium). Az oktatási intézményt VIII. Orbán (1623–1644) pápa alapította 1627. augusztus 1-én *Immortalis Dei Filius* kezdetű bullája alapján. A jeles oktatási intézmény a római Gianicolo (*Ianiculum*) dombon található. Erről lásd: APF Collegio Urbano. Vol. 1. Fol. 103r.–120/v., Fol. 131r.–139/v., Fol. 141r.–142/v.
- 19 APF Lettere SC. Vol. 76. Fol. 33/v.–34/v., Fol. 90/v.–91r.
- 20 APF Acta SC. Vol. 59. Fol. 165r.–169/v.; APF SOCG. Vol. 504. Fol. 103r., Fol. 104r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. F Fol 215/r.–v.; APF Collegio Urbano. Vol. 3. Fol. 472/r.–v.; ELTE EKK. Coll. Hev. 21. Pag. 83.
- 21 NAGY Kornél, „Az erdélyi örmények egyházi uniója: Oxendio Virziresco unitus püspök portréja,” in *Távol az Araráttól: Örmény kultúra a Kárpát-medencében*, szerk. KOVÁCS Bálint és PÁL Emese, 17–27 (Budapest: OSZK, 2013); Kornél NAGY, „The Church-Union of the Armenians in Transylvania: A Portrait of Uniate Bishop Oxendio Virziresco”, in *Far Away from Mount Ararat: Armenian Culture in the Carpathian Basin, Joint exhibition of the Budapest History Museum and the National Széchenyi Library: 5 April to 15 September, 2013*, eds. Bálint KOVÁCS and Emese PÁL, trans. FEJÉRVÁRI Bálint, 17–27 (Budapest-Leipzig: OSZK-Leipzig Universitätsverlag, 2013).

nagy tiszteletnek örvendett, és kultusza szinte egyenrangú volt az újszövetségi apostolokéval.²²

Oxendio Virziresco missziós fáradozásait az Apostoli Szentszék is méltányolta. 1690-ben az erdélyi örmények apostoli vikáriusává és címzetes püspökévé nevezték ki, és szentelték fel.²³ Ugyanakkor Róma arra is utasította, hogy ne csak az unitus hitű örmények, hanem az akkor éppen főpásztor nélkül lévő erdélyi katolikusok lelki szükségleteivel is foglalkozzon.²⁴ Ennek köszönhetően 1690–1715 között fennálló egyházi hivatala során gyakran vizitálta az erdélyi katolikusokat, és nagy szerepet játszott abban, hogy Világosító Szent Gergely kultusza elterjedt Erdélyben. Ezen túlmenően az Apostoli Szentszék azzal indokolta püspöki kinevezését, hogy erdélyi missziós tevékenységének köszönhetően helyreállt az a spirituális egység, amely a régi római és az örmény egyházat jellemezte I. Szent Szilveszter (314–335) pápa és Világosító Szent Gergely katolikus korában.²⁵ Az Apostoli Szentszék továbbá azt a véleményét is hangoztatta, hogy az örmények apostoluk, azaz Világosító Szent Gergely, méltatlan és egyúttal spirituálisan korrupt utódai miatt léptek a szakadárság és az eretnecség, valamint a kárhozat útjára. Ezt az elméletet maga Oxendio püspök is több alkalommal hangoztatta az Apostoli Szentszékhez eljuttatott jelentéseiben is. Ezek szerint Oxendio püspök az erdélyi misszió megkezdése előtt úgy érezte magát, mint annak idején Világosító Szent Gergely Örményországba érkezése előtt: amikor a pogányok közé, vagy az ő olvasatában az eretnekekkel egyenrangú pogányok közé készült menni. Meglátása szerint Erdélybe jött, illetve pasztorális tevékenységének megkezdése előtt, az örmények papjai Erdélyben „új pogányokként” nemcsak eretnekek voltak, hanem a világi hívságoknak is hódoltak. Az erdélyi egyházi uniót egy olyan megújított, illetve újjáélesztett politikai és konfesszionális szövetségnek tekintette, amelyet még az anyaországi örmények kötöttek I. Szent Szilveszter pápával és a „keresztény” Nagy Konstantin (*Constantinus*) (306–337) császárral a 4. században. Az örmény egyház nevében ugyanis Világosító Szent Gergely és az általa megkeresztelt III. Trdat örmény király szövetségre léptek Rómával. Így ők eredendően is igazhitű katolikusok voltak. Ezen túlmenően az örmények elfogadták

22 APF CP (= Congregazioni Particolari). Vol. 29. Fol. 613/r.–v., Fol. 628r.–629/v., Fol. 651r.

23 APF Acta SC. Vol. 60. Fol. 14r.–19/v.; APF SOCG. Vol. 510. Fol. 94r., Fol. 95r.; APF SOCG. Vol. 512. Fol. 179/r.–v.; APF CP. Fol. 644r.+ Fol. 646/v., Fol. 645/r.–v.; ELTE EKK. Coll. Hev. 21. Pag. 83.

24 APF Acta SC. Vol. 83. Fol. 7r.–8/v.; APF SOCG. Vol. 510. Fol. 96r.; APF Collegio Urbano. Vol. 2. Fol. 156/r.–v.

25 APF SOCG. Vol. 506. Fol. 61/r.–v.; APF CP. Fol. 647/r.–v., Fol. 648/r.–v.

Róma püspökének primátusát, és ennek fejében I. Szent Szilveszter pápa az örmény katolikoszt az egész keleti keresztény világ apostoli vikáriusává nevezte ki.²⁶

Ugyanakkor az itt elmondottakat a püspök az igencsak kétes eredettel bíró, úgynevezett örmény *Donatio Constantini* hagyományából merítette. Ez a hamis tradíció a 14–15. században a kilikai Örményország területén, de leginkább a Tridentinum időszakát (1545–1563) követően, a 16–17. század fordulóján vert gyökeret az unitus örmények körében. A teória szerint az örmény állam és az örmény apostoli egyház mindig is Rómának volt alávetve. I. Nagy Konstantin császár III. Trdat örmény királynak adományozta a keleti keresztény világ feletti szekuláris hatalmat, míg I. Szent Szilveszter pápa úgy ruházta fel Világosító Szent Gergelyt a keleti keresztény világ feletti spirituális hatalommal, hogy az Rómának volt alárendelve.²⁷

Oxendio Virziresco püspök egyházi hivatala során mindig kényesen ügyelt arra, hogy az unitus hitű erdélyi örmények Világosító Szent Gergelyre ne mint örmény, hanem kifejezetten mint katolikus szentre tekintsenek. Ugyanis attól tartott, hogy ha továbbra is a szent kultuszának nemzeti vagy örmény jellege kerülne előtérbe, akkor az erdélyi örmények visszamondhatják az 1689. évi egyházi uniót, és visszatérnek régi, „eretnek és szakadár” keleti hitükre.²⁸ Ennek megítélése kapcsán 1690 és 1715 között számos konfliktusba keveredett az örmény közösséggel.²⁹ Sőt, ezt a nézetet Erdély katolikus püspökei – úgymint báró Mártonffy György (1663–1721), báró Sorger Gergely György (1665–1739), báró Sztojka

26 APF SOCG. Vol. 572. Fol. 283r.–285/v.; AAV ANV. Vol. 196. Fol. 265r.–268/v.

27 Nicholas ADONTZ, *Armenia in the Justinian Period: The Political Conditions Based on the Naxarar System*, transl. and ed. Nina GARSOÏAN (Lisbon: Calouste Gulbenkian Foundation, 1970), 25–37, 87–93; Lewon BOGHOS ZEKIYAN, „14 dari kronakan večerë: naxak’ayler Hayoc’ ekelec’banakan kargavič’akë [Hitviták a 14. században: presztízsviták és egyházi státusz az örmény apostoli egyházban]”, *Ėjmiacin* 56, no. 1 (2000): 106–127; Zara POGOSSIAN, *The Letter of Love and Concorde: A Revised Edition with Historical and Textual Comments and English Translation*, Medieval Mediterranean (Leiden–Boston: Brill, 2010), 22–47.

28 APF Acta SC. Vol. 68. Fol. 62r.–67/v.; APF Acta SC. Vol. 69. Fol. 107r.–116/v.; APF SOCG. Vol. 529. Fol. 266r., Fol. 269/r.–v., Fol. 272r.–273r., Fol. 274r.–275/v., Fol. 280/r.–v., Fol. 281r.; APF SOCG. Vol. 532. Fol. 434r.–440r., Fol. 445r.–448r., Fol. 472r.; APF SOCG. Vol. 534. Fol. 426/r.–v.+Fol. 427/v.; APF Lettere SC. Vol. 88. Fol. 30r.–31r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 523/r.–v.; AAV ANV. Vol. 196. Fol. 159r.–160/v., Fol. 161r., Fol. 162/r.–v., Fol. 164/r.–v., Fol. 165r., Fol. 167r.–168r., Fol. 175r.–176r., Fol. 195/r.–v., Fol. 207/r.–v., Fol. 224r., Fol. 225r., Fol. 235/r.–v., Fol. 241/r.–v.; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 24. Pag. 289–292.> ELTE EKK. Coll. Pray. = Collectio Prayana). Cod. 20. Pag. 283–284+ Pag. 285.

29 NAGY Kornél, „Az Elia Mendrul-ügy: A besztercei örmény egyházi viszály története (1697–1700)”, *Századok* 143, 4. sz. (2009): 945–974; NAGY Kornél, „Andrea Santacroce bécsi apostoli nuncius és az erdélyi örmények egyháza”, *Erdélyi Múzeum* 79, 1. sz. (2017): 102–117.

Zsigmond (1699–1770), báró Bajtay Antal (1717–1775), gróf Kollonich László (1736–1817), vagy gróf Batthyány Ignác (1741–1798) – is magukévá tették a 18. században. Ők határozottan az erdélyi örmény unitus egyház nemzeti jellegét igyekeztek háttérbe szorítani. Ezért törekedtek az örmények feletti egyházi joghatóság megszerzésére, vagy az örmény unitus rítus és liturgikus nyelv háttérbe szorítására. Sőt, emiatt is az örmény szentek, különösen Világosító Szent Gergely tisztelete katolikus voltának hangsúlyozására törekedtek. Más szóval a szent tiszteletének nemzeti, azaz örmény jellegét határozottan elutasították, míg a katolikust elfogadták, és támogatták.³⁰

Oxendio Virziresco püspök 1710–1712 között több alkalommal is vizitálta a dési és a mikházi obszerváns ferences kolostorokat, ahol papokat (szerzeteseket) és Világosító Szent Gergely tiszteletére szentelt fel oltárokat.³¹ Az örmény unitus püspök halálát követően a ferences atyák a szent tiszteletét a környező katolikus magyar lakosság körében is terjesztették, de ők szintén ügyeltek arra, hogy az örmény szent kultusza kizárólag katolikus szentként jelenjen meg. Ráadásul Világosító Szent Gergely kultusza jelentősen felértékelődött a Dés környékén élő katolikusok körében. Az 1730-as években Erdélyben tomboló pestisjárvány végét többek között az ő hozzá is mondott fohászoknak köszönhetően tudták be, és így a dési ferences templom (Világosító Szent Gergely tiszteletére felszentelt oltára miatt) az 1740-es évektől kezdve az unitus örmények és katolikus magyarok kegyhelyévé is vált.³²

30 Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok, I. szerk. KOVÁCS András és KOVÁCS Zsolt (Kolozsvár: Entz Géza Alapítvány, 2002), 87–90, 92–94, 98–111; NAGY Kornél, „Mártonffy György püspök és az erdélyi örmények”, *Erdélyi Múzeum* 78, 1. sz. (2016): 68–74; NAGY Kornél, „Egy 17. századi örmény katolikus Breviárium az MTA Könyvtárának Keleti Gyűjteményében”, *Magyar Könyvszemle* 133, 2. sz. (2017): 197–212; HORVÁTH M. Márta, LUPTÁK Annamária, MONOK István és NAGY Kornél, *Catalogue of the Armenian Library in Csíkszép / Frumoasa. Books Printed Before 1851 and Manuscripts*, (Eger: Esterházy Károly Egyetem, 2018), xxv–xlv; NAGY Kornél, „Az elképzelt »Aranykor«: Az erdélyi örménykatolikus (unitus) egyház a 18. században”, *Történelmi Szemle* 61, 2. sz. (2019): 267–284; NAGY Kornél, „Mártonffy György erdélyi püspök 1720. évi kiadatlan levele az erdélyi örményekről”, *Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 17 (2019): 451–465.

31 APF Acta SC. Vol. 152. Fol. 368r.; APF SOCG. Vol. 861. Fol. 92/r.–v.; APF Lettere SC. Vol. 152. Fol. 368/r.–v.

32 Erről lásd még bővebben: NAGY Kornél, „Oxendio Virziresco püspök kései tevékenysége (1700–1715)”, *Gesta* 7 (2009): 27–41; KOVÁCS Zsolt, „»Beata Virgo Nostra Deésiensis«, Mária-kegyképek tisztelete a dési ferences templomban”, in *Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*, szerk. EGYED Emese, PAKÓ László és WEISZ Attila, 401–420 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2013), 414; Zsolt KOVÁCS, „'Beata Virgo Nostra Deésiensis': Despre cultul imaginilor miraculoase ale Maicii Domnului în biserica franciscană din Dej”, in *Studii*

Oxendio Virziresco püspök halálát követően az erdélyi unitus örmények azonban továbbra is ragaszkodtak Világosító Szent Gergely kultuszának örmény jellegéhez. Az 1720-as, az 1730-as és az 1740-es években az Apostoli Szentszék által delegált örmény unitus vizitátorok látogatásaik alkalmával azt domborították ki, hogy Világosító Szent Gergely igenis az örmények legfontosabb szentje, és nem szabad engedni, hogy tiszteletének örmény jellege végképp háttérbe szoruljon.³³ Ugyanezt a tevékenységet folytatták az 1732-ben az erdélyi Erzsébetvárosban³⁴ (ma Dumbrăveni, Románia) és 1744-ben a délvidéki Péterváradon (ma Újvidék/Novi Sad városrésze Szerbiában) megtelepedett örmény unitus mechtarista szerzetesek is.³⁵ Viszont az erdélyi katolikus egyház vezetői és papjai kizárólag a szent kultuszának katolikus jellegét és voltát fogadták el. Sőt, emiatt az erdélyi püspökök igen nagy gyanakvással tekintettek a mechtaristákra és a Rómából érkező örmény unitus hitű apostoli vizitátorokra. Az Apostoli Szentszékhez elküldött panaszleveleikben olyan túlzásokat is megfogalmaztak, miszerint ezek a papok valójában nem őszintén katolikusok, és titokban a régi örmény keleti vallási hagyományok felélesztésére törekedtek, amelyek mindig is az eretnokség csíráját

---

de istoria artei: Volum omagial dedicat Profesorului Nicolae Sabău, ed. Vlad ȚOCA, Iacob BOGDAN, Zsolt KOVÁCS și Attila WEISZ, 219–248 (Cluj-Napoca: Universitatea Babeș-Bolyai, 2013), 236.

- 33 APF Acta SC. Vol. 89/II Fol. 345r.–346/v.; APF Acta SC. Vol. 90. Fol. 11/v.–12/v., Fol. 104/r.–v., Fol. 205r.–208r.; APF Acta SC. Vol. 91. Fol. 162r.–165/v., Fol. 491r.–502/v.; APF Acta SC. Vol. 96. Fol. 144/v.–148r., Fol. 437/v.–440r.; APF Acta SC. Vol. 98. Fol. 314/v.–321r.; APF Acta SC. Vol. 99. Fol. 491r., Fol. 534r.; APF Acta SC. Vol. 101. Fol. 429/r.–v.; APF Acta SC. Vol. 102. Fol. 362r.; APF Acta SC. Vol. 103. Fol. 483r., Fol. 564r.–566/v.; APF SOCG. Vol. 623. Fol. 273r.–277/v., Fol. 283r.–284/v., Fol. 294/r.–v.; APF SOCG. Vol. 632. Fol. 446/r.–v., Fol. 447/r.–v.; APF SOCG. Vol. 646. Fol. 61/r.–v., Fol. 62r.; APF SOCG. Vol. 652. Fol. 198r.–211/v.; APF SOCG. Vol. 654. Fol. 427r.–428/v.; APF SOCG. Vol. 670/A. Fol. 23/r.–v., Fol. 24/r.–v., Fol. 25/r.–v.+ Fol. 26/v.; APF SOCG. Vol. 673. Fol. 191/r.–v.+ Fol. 192/v.; APF Lettere SC. Vol. 109. Fol. 82/v.–83/v.; APF Lettere SC. Vol. 110. Fol. 112r.–113/v., Fol. 168r.–169/v., Fol. 192r.–194/v.; APF Lettere SC. Vol. 114. Fol. 1r.–3r., Fol. 333r., Fol. 345r.–346r.; APF Lettere SC. Vol. 123. Fol. 23/v.–26r.; APF Lettere SC. Vol. 132. Fol. 244r.–245r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 80r.–81/v., Fol. 467r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 8. Fol. 80r., Fol. 97r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 9. Fol. 93/r.–v., Fol. 250r., Fol. 251r.–252/v., Fol. 255/r.–v., Fol. 474r.–475/v., Fol. 551r., Fol. 579r., Fol. 595r.–598/v.; ARSI Fondo Austria. Historia. Vol. 176. Pag. 106.
- 34 A település régi magyar neve 1733-ig Ebefalva volt.
- 35 APF Acta SC. Vol. 98. Fol. 513/r.–v.; APF Acta SC. Vol. 99. Fol. 9/v.–10/v.; APF Acta SC. Vol. 114. Fol. 51/r.–v., Fol. 104/v.–105r.; APF SOCG. Vol. 663. Fol. 19/r.–v.; APF Lettere SC. Vol. 128. Pag. 13–14.; APF Lettere SC. Vol. 162. Fol. 67r.–68r., Fol. 185r., Fol. 355/r.–v.; Erről lásd még röviden: KOVÁCS Bálint, „Az erzsébetvárosi örmény könyvtár”, in *Erdélyi Múzeum* 74 (2012), 2. sz.: 68–89, 74.

hordozták magukban. Ezért is akarták őket a 18. század során mielőbbi távozásra bírni Erdélyből.³⁶

Összefoglalva, Világosító Szent Gergely kultusza az örményeknek Erdélyben történő megtelepedésével jelent meg. Azonban tiszteletének terjesztésében Oxendio Virziresco püspök vállalt oroszlánrészt. A szent kultuszának értelmezése azonban nem volt ennyire egyértelmű. A Rómához mindvégig hű Oxendio Virziresco püspök, illetve a halálát követően az erdélyi római katolikus püspökök a katolikus propaganda részének tekintették Világosító Szent Gergely tiszteletét, és így hallani sem akartak kizárólag örmény eredetéről. Ezzel szemben az örménység az egyházi uniót követően is makacsul ragaszkodott a szent tiszteletének ehhez a jellegzetességéhez, mert az egyházalapító apostol-szent kultuszát saját, nemzeti önazonosságuk szerves részének tartották. Ezért is jellemezte a 18. századi Erdélyben Világosító Szent Gergely tiszteletét az elfogadás és az elutasítás sajátos kettősége. A római egyház saját szentjeként tisztelte, de kizárólag keleti, örmény szentként való tiszteletét határozottan elvetette, mert az a régi szakadár örmény (keleti) hagyományok fennmaradását jelentette számára. Az erdélyi unitus hitű örmények viszont elfogadták Világosító Szent Gergelyt egyfelől mint a katolikus, másfelől mint az örmény unitus egyház szentjét. Ez utóbbihoz pedig mindvégig ragaszkodtak, és ezért a katolikus egyház helyi vezetőivel szemben is felvállalták a konfliktust. Kultuszát voltaképpen ilyen formában ápolták egészen a jelenkorig, annak dacára, hogy addigra már az erdélyi örménység mind kulturálisan, mind pedig nyelvileg beolvadt az erdélyi magyarságba.³⁷

36 APF Lettere SC. Vol. 128. Pag. 237–239.; APF Lettere SC. Vol. 137. Fol. 194/r.–v., Fol. 237r.–239r.

37 Kiss Péter, „Világosító Szent Gergely szerepe az örmény identitás megerősítésében Erdélyben”, in *Győzteseink: A XXXIV OTDK Humán és Társadalomtudományi Szekciójában győztes Pázmányos hallgatók dolgozatai*, szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, KINTLI Dóra, 309–336 (Piliscsaba: PPKE BTK, 2019).